

* * *

„A nagy emberek meteorok: felemésztk önmagukat,
hogy fénnel árásszák el a világot.”

(Napóleon)

* * *

Nagy Márta

Mennyország-ábrázolás a *Codex Vaticanus Armenus 32. kötetében*

A Vatikáni Apostoli Könyvtárban őrzött kódexgyűjtemény *Codices Vaticani Armeni 32-es számmal jelzett* misekönyve az erzsébetvárosi örmény katolikus paróchiáról került ki, a misekönyvben ugyanis több helyen ott látható a paróchia pecsétje. A mű 17 darab bibliai jelenetet bemutató színes illusztrációt tartalmaz. Az illusztrációk - több festő keze munkái -, a korabeli örmény kéziratokhoz hasonlóan szerény művészi értékkel bíró provinciális művek, az általunk itt kiemelt lap is közéjük sorolandó.

A lap a mennyországot, Istent, az angyalokat és az üdvözültek tartózkodási helyét jeleníti meg. A kompozíció szerkezetében a középkori Utolsó ítélet-ábrázolások ikonográfiájára emlékeztet, részleteiben pedig különböző ikonográfiái előképeket követ. A kompozíció horizontális osztásban két részre tagolódik: a három kékes felhőgomolyag-sáv által tagolt alsó és a koncentrikus motívumokból álló felső egységre.

A felső egység középpontjában a középkori Majestas Domini-képtípusok szerkezetét követve, három szakállas férfialak, a Szentháromság antropomorf ábrázolása látható. A térség művészetében nem ismeretlenek a három isteni személyt bemutató allegorikus ábrázolások: az almakeréki és szászhermányi falkép, továbbá a székelyzsombori, szenterzsébeti, csíkszentdomokosi oltárképek.

A Szentháromság antropomorf ábrázolása a kereszténység legfontosabb és egyben legnehezebben értelmezhető dogmájának megjelenítését kísérli meg, egyrészt a három személy egylényegűségének, másrészt a háromságnak és egységnek, azaz az „egységes hármasságnak” ábrázolását. A felsorolt emlékek egyaránt emberként ábrázolják a három személyt, de például a csíkszentdomokosi oltárkép egyszerre mutatja a három személy egységét (az azonos arcvonásokkal, egyforma öltözettel, közös köpennyel), de utal a másságukra is a különböző koronák alkalmazásával.

A vizsgálandó kéziratlap kompozíciója is kifejezi a három isteni személy egylényegűségét (mert mindhárom személyt egyaránt emberként ábrázolja) és bemutatja a három személy egységét is a következő motívumok alkalmazásával: azonos kor, azonos öltözet, azonos trónoló testtartás, azonos, jogart tartó mozdulat, közös dicsfény. Utal a kompozíció a különbözőségükre is az eltérő hajviselettel, továbbá azzal, hogy a két szélső figura kissé a középső felé fordul, amely kiemeli a középső személyt, vagyis az Atyát. Megkülönbözteti a festő a két szélső személyt is eltérő hajviseletükkel. A Zsolt. 110 nyomán („Monda az Úr az én uramnak: Ül az én jobbomon, amíg ellenségeidet számolyul vetem a te lábaid alá.”) pontosítható, hogy a két személy közül a Fiú foglal helyet az Atya jobbján.

A három személy fejét nem övezi külön-külön glória, mert egy sugárkoszorúval övezett közös nagy dicsfény veszi körül őket, az isteni személyek fényességének jelképeként, de a körforma a mennyei szféra szimbóluma is. A kör körül két sorban az Úr trónusának őrzői, szeráfok láthatók, a belső sor szeráfjainak megjelenítése pontosan követi Izajás próféta leírását: „mindegyiknek hat-hat szárnya volt. Kettővel befödtek lábukat, és kettővel lebegtek” (Iz 6).

A fentebbi felsorolás megmutatta, hogy az antropomorf Szentháromság-ábrázolások a térségben nem voltak ismeretlenek, Almakerék például mindössze 20 km-re fekszik Erzsébetvárostól. Inspiráló középkori előképeket tehát a Szentháromság illetően megjelenítésére szűkebb és tágabb környezetében láthatott lapunk festője. Ismert volt a Szentháromság képi ábrázolása Erzsébetvárosban is: a Szentháromság tiszteletére fölszentelt (ma már nem álló) ótemplom megsemmisült oltárképe - a följegyzések szerint - a Szentháromságot jelenítette meg.

A Szentháromságot körbeölelő dicsfény lefelé nyitott, pontos utalásképpen arra, hogy a körforma által szimbolizált mennyei szférának részei az üdvözültek is. Az üdvözültek három sorban, stilizált, sötétkék gomolygó felhőkön láthatók. A legfelső sor közepén, a lefelé megnyúlt sugárkéve két oldalán az Utolsó ítélet-ábrázolások Deészisz-jeleneteinek Máriája térdel khitonban és fejére boruló maphorionban, feje felett korong alakú dicsfényel, másik oldalon Keresztelő János látható szörnyében. Mária mögött a tanít-

ványok élén Péter apostol áll, kezében attribútumával, a mennyország hatalmas kulcsával. A másik apostolfejedelem Pál, kezében könyvvel, Keresztelő János mögött jelenik meg a többi tanítvánnyal.

A kör formában kezdetét vevő, a megnyújtott sugárát keretező hosszú, keskeny mező folytatódik a következő sávban is. Ez a sugárkéve az Atya előtt elhelyezett, lefelé fordított háromszög (Isten szeme-kompozíció) lefelé irányuló csúcsán veszi a kezdetét. A festő tehát három motívummal is (háromszögforma, sugárkéve, keret) ráirányítja a figyelmet e képi elemek kiindulási és végpontjának megfeleléseire. Ezek az elemek a tiarát viselő, pápai hármassal tartó, háttal álló pápára irányulnak. Egyértelműnek látszik tehát a megfeleltetés, amelynek képi előzményei is föllelhetők: a szászhermányi templom XV. század második feléből való Mária megkoronázását ábrázoló falképén az Atya tiarát visel, és ugyancsak tiarája van a csíkszentdomokosi hasonló tematikájú 1500 körüli oltárkép Atya Istenének is. A megfeleltetés egyébként többértelmű, hiszen a pápai korona, mely egy kúp alakú süveg, 1300 óta díszíti három korona, nemcsak pápai jelvény, hanem Szentháromságra utaló szimbólum is. Másrészt, a tiarát viselő pápák nemcsak Szent Péter, hanem a római császárok utódainak is tekintették magukat, tehát a tiara hatalmi szimbólum is, úgy, mint a teljes alakot magába foglaló dicsfény, mely lapunkon a Szentháromság három személyét övezi.

A pápától balra nagyon stilizált alak - a nézőnek háttal, a Szentháromság felé fordítottan - a keresztfával látható, míg a pápától jobbra egy másik figura, ugyancsak háttal, ripidion-szerű legyezőn a Szentlék-galamb stilizált ábrázolását tartja. Közvetlenül mellettük egy-egy vörös bíborosi kalapot viselő magas rangú egyházi méltóság, jobbról két hermelingalléros koronás király, továbbá tonzúras, koukulionos szerzetesek jelennek meg. Ebben a sorban tehát a társadalmi ranglétra magas fokán álló világi személyek, valamint jelentős egyházi tisztséget viselő egyének állnak, illetve a még földi életükben az Istenhez közelítők: szerzetesek, közülük is kiemelkednek a nagyfogadalmas, fejükön koukuliont hordók. Világosan utal ez a komponálási mód az égi és a földi egyház összefonódására, másrészt arra, hogy az üdvözültek a pápa vezetésével juthatnak be a Mennyországba. Ez a sáv volt az üdvözült férfiak sora, míg a legalsó üdvözült nőket és férfiakat mutat. E sor középpontjában koronás női alak áll háttal, de az isteni Szentháromság felé fordítottan, az ősi orans (imádkozó) kéztartásban. Közvetlenül mellette még két koronás nő az üdvözültek szimbólumával, pálmaággal a kezében jelenik meg, míg balról egy kibontott hajú nő magasra emelt pálmaággal az üdvözült férfiak csoportját vezeti, jobbról pedig apácák (korong alakú dicsfény) állnak üdvözült férfiak csoportjának élén.

Ki lehet a középső, orans kéztartású női alak? Mint korábban említettük, a Codex Vaticanus Armenus 32-es jelzetű liturgikus kéziratban több helyen föllelhető az erzsébetvárosi örmény katolikus paróchia pecsétje. Az erzsébetvárosi örmények körében Árpád-házi Szent Erzsébet különleges népszerűségnek örvendett. Erzsébetváros, a korábbi Ebesfalva éppen az oda betelepült örmények kezdeményezésére, Szent Erzsébet tiszteletére vette föl az Erzsébetváros nevet. Az Erzsébetvárosban 1783-ban felépült új templom „sz. Erzsébet tiszteletére megáldott”. Ezért sejtjük ebben az alakban Szent Erzsébet megjelenítését. Erzsébetnek ezen az ábrázoláson nincs dicsfénye, de korona ékesíti a fejét, mely világi hatalmi szimbólumként jár neki, hiszen királylány volt. A korona azonban nemcsak világi hatalmi szimbólum, hanem a szentek méltóságának jelképeként is értelmezendő, Szent Erzsébet általános elfogadott attribútuma. Mindezek alapján feltételezhető, hogy a kézirat nemcsak tulajdonát képezte az erzsébetvárosi örmény paróchiának, hanem az egyházközösség megrendelésére készült. A kompozícióban különböző hagyományú ikonográfiai elemek keverednek.

1. Keleti keresztény motívumok: - A kompozíció felépítése, mely a bizánci Utolsó ítélet-jelenetek mintájára került kialakításra. - Az allegorikus Szentháromság-ábrázolás inkább a keleti egyház hagyománya, hiszen az Ábrahámnak megjelenő három vándorban az Újszövetségi Szentháromság három személyének előképét fölismerő gondolat megjelenítése főképpen a bizánci művészetben terjedt el, és - tehetjük hozzá - ez a képtípus szolgálhatott részleges előképül a Szentháromság antropomorf megjelenítésének. Motívumok: Mária maphóronja, János szőrruhája, Szent Erzsébet orans kéztartása, léptéktartás a figuráknál.

2. Nyugati keresztény motívumok: tiara, hármassal tartó, Szent Erzsébet megjelenítése, bíborosok, korong alakú dicsfény (a reneszánsz hagyománya).

3. Népies motívumok: - A Szentháromság képszerű, antropomorf megjelenítése, ez által a népi gondolkodás jobban el tudta képzelni a Szentháromság dogmáját. Péter apostol kezében a nagy kulcs fölnagyított attribútum, vagy: kiemelt attribútum a magasba emelt pálmaág a legalsó sor bal oldalán az üdvözült nő kezében. - A teljes kompozíció erősen didaktikus hangvétele. Erre példa a mennyei szférát szimbolizáló lefelé nyitott körforma, a „beszéd”, vertikális irányultságú középső keskeny sáv, vagy a pontos meg-

feleltetés a Szentháromság és a pápa között. A kéziratlapon a „magas” művészet elemei keverednek népi-es motívumokkal, hangvétellel és szép egységet alkotnak.

A Codex Vaticanus Armenus 32. jelzetű kötetének bemutatott lapja több gondolatot vet fel.

1. A kézirat liturgikus könyv készítése ideje 1693-ra tehető. A kompozíció a tiarát viselő pápát, mint az Atyaisten földi képviselőjét mutatja be, aki a földi egyház üdvözlőjeinek élén áll. Az erdélyi örménység uniója 1680-ban zajlott. A motívum tehát az unió egyik sarkalatos tételének (a pápa főségének) képi manifestációja, vagyis egyértelmű állásfoglalás az unió mellett.

2. Az örménység körében a monofizita tanok az uniót követően is tovább éltek. A vizsgált lapon a Szentháromság antropomorf megjelenítése (mely emberként ábrázolja Jézust - szemben a monofiziták tanával, mely Jézust csak isteni természetben fogadja el) vizuális állásfoglalás a monofizitizmussal szemben. (Ezt a gondolatot erősíti a többi lap is, melyeken főképpen a Szenvedéstörténet eseményeit ábrázolták, ezek Jézus emberi szenvedéseit emelik ki.)

3. Szent Erzsébet megjelenítésével, továbbá azzal, hogy Erzsébetváros örmény katolikus paróchiájának a pecsétje benne található a kötetben, a kézirat műve erősen köthető Erzsébetvároshoz, bár a kötet - a korabeli örmény kéziratokhoz hasonlóan - minden bizonnyal Lembergben készült, ahol az erdélyi örmények uniója is zajlott.

A festő-mester, a „miniatűr” név szerint nem ismert. A bemutatott kéziratlapon kibontott gondolati háttér gazdagsága, nem kevésbé bonyolultsága bizonyossá teszi, hogy valaki súgott az ügyetlen kezű festőnek. De az is elképzelhető, hogy maga a másoló festette a lapot (erre utalhat a szöveggel azonos, de a többi illusztrációtól különböző keret). A másoló művelt, és ami ennél is fontosabb, egyházi kérdésekben igen tájékozott lehetett, csak éppen festeni nem tudott. Az illusztráció formai eszközei egyszerűek, nyelve primitív, de a gazdag és a készítés idején rendkívül időszerű gondolati háttérrel a festő nagyon jól átgondolt, egyéni kompozícióban tudta képi nyelven megfogalmazni.

A bemutatott lap jól reprezentálja a diaszpóra-művészetek tárgyainak közös sajátosságát, jelen esetben a műalkotások művészettörténeti jelentőségükön túl egyéb - esetenként ennél a megrendelő diaszpóra számára fontosabb - történeti, egyháztörténeti, kultúrtörténeti - sajátossággal rendelkeznek, vagy gyakran fordul elő, hogy a diaszpóra tárgyainak műtörténeti jelentőségük nincs, de gondolatiságuk gazdag és az adott korban égetően aktuális. Ez utóbbi csoport részét képezi az itt bemutatott kéziratlap.

(Az előadás elhangzott a Fővárosi Örmény-Klub 2006. július 20-i rendezvényén.

A szerző a Debreceni Egyetem Művészettörténeti Tanszékének tanára)

* * *

Meghívó

az Orlay-utcai Örmény Katolikus templom Búcsújára, cím: XI. Orlay. u. 6.

A „Fogolykiváltó Boldogasszony”

a mindenkor segítő Szűz Anya ünnepe a templom egyik búcsúnapja:

2006. szeptember 23. szombat templomunkban egész napos szentségimák és 17 órakor hálaadó szentmisét tartunk.

Utána baráti beszélgetés és AGAPE következik, melyre mindenkit szeretettel várunk.

P. Leszkovszky Pál O.P plébános

A rendezvényt támogatja a Terézvárosi Örmény Kisebbségi Önkormányzat és a Zuglói Örmény Kisebbségi Önkormányzat

* * *

Meghívó

A Külvárosi Szalon és a XV. kerületi Örmény Kisebbségi Önkormányzat tisztelettel meghívja 2006. szeptember 15-én 18 órára

Nuridsány Zoltán festőművész

eddig még be nem mutatott munkáinak kiállítására.

A kiállítást megnyitja Kerékgyártó István művészettörténész, kritikus.

Közreműködik Avedikián Viktória énekművész.

A kiállítás megtekinthető október 7-ig, hétköznap 10-18, szombaton 10-13 óráig.

Cím: Pestújhelyi Közösségi Ház, 1158 Budapest, Szűcs István u. 45.

Megközelíthető a 173-as, a 73-as és a 24-es autóbusszal, valamint a 69-es és a 62-es villamossal